

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HATODIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁSI HIVATALA

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

3 13602

TARTALOM.

- I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalmá. **K o n e k S á n d o r t ó l.**
  - II. » Nagy férfiak szerepe a történelemben. (Székf. ért.) **Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.**
  - III. » **K a z i n c z y G á b o r** irodalmi hatásáról. Irodalom-történeti tanulmány. **J a k a b E l e k t ó l.**
  - IV. » Emlékbeszéd **U r h á z y G y ö r g y** felett. **S z i l á g y i S á n d o r t ó l.**
  - V. » **P a l a c z k y F e r e n c z** emlékezete **Z s i l i n s z k y M i h á l y t ó l.**
  - VI. » A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való haladás nehézségei. **W e i s z B é l á t ó l.**
  - VII. » A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. **B a k o s G á b o r t ó l.**
  - VIII. » A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész: »Egyszerű vagy kettős valuta?« **K a u t z G y u l á t ó l.**
  - IX. » A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. **L á n g L a j o s t ó l.**
  - X. » Gróf **T e l e k i D o m o k o s** emlékezete. **D e á k F a r k a s t ó l.**
  - XI. » Emlékezés **Z l i n s z k y I m r e** l. tagra. **T ó t h L ő r i n c z t ó l.**
  - XII. » A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. (Székf. ért.) **H a j n i k I m r é t ó l.**
-

PALACZKY FERENCZ

EMLÉKEZETE.

ZSILINSZKY MIHÁLY

LEV. TAGTÓL.

(Olvasta az 1880. febr. 23-ki összes ülésen.)

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

CHARLES THE FIRST

BY JOHN HAYWARD

LONDON

Printed by R. CLAY AND COMPANY, BUNGAY, SUFFOLK.

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Palaczky Ferencz emlékezete.

I.

Eszmék által vezérelt öntudatos hazafira és államférfiúra nézve, alig lehet fájdalmasabb érzés annál, melyet a nemzetnek, melyhez tartozik, fokozatos sülyedése és romlása képes okozni. Az ily szomorú tapasztalás folytán elkeseredett lélek nem talál vigasztalást a rideg bölcész azon mondásában, hogy nemzetek elvesznek és nemzetek lesznek; nem talál vigasztalást a történelmi változásokból vont azon állításban sem, melynél fogva idők folytával, sok nemzet levette nemzeti jellegét, vagy más népek sajátságaihoz idomította át saját nemzeti tulajdonait.

Az önálló nemzeti egyéniség sajátságainak megőrzése, és szabad fejlesztése mindenkor szent kötelességnek tartatott, és az a körül önzetlenül fáradozott férfiak, mindenütt a legnagyobb jutalomra, a nemzet elismerésére és hálájára tették magokat érdemesekké.

A fajszeretet természetes és jogosult érzelem; egyértelmű a nemzet szellemi és erkölcsi sajátságainak szeretetével. A ki a nemzet sajátságos szellemi tulajdonságai iránt érzékeny; a ki az ősök szokásait, intézményeit és nyelvét megveti, nagyobb bünt követ el, mint azon egyén, a ki megtagadja szülőjét. Nem csoda tehát, hogy különösen a kisebb nemzetek, melyek ellenséges elemekkel vannak körülvéve, leginkább nyelvek fenmaradásában és művelésében keresik a nemzeti öntudat megőrzését; nem csoda, hogy a közmíveltség terjedtével a nemzetiségi kérdés oly kiváló tért foglalt el a politikában, úgy mint a társadalomban.

Mert a nyelv, mint az egyes nemzetiségek különbségének legpregnansabb jele, legmagasabb eszközét képezi az emberek szellemi közlekedésének. A nyelv képezi azon szellemi légkört, melyben az ember a bölcsőtől egész a koporsóig folyvást mozog; a nyelvben rejlik azon varázserő, mely a szívet rezgésbe hozza, valahányszor a költő vagy a szónok a természet és világ bájait, a haza és nemzet szeretetét eleveníti föl. A nyelv átváltozásával vagy megsemmisülésével változik el és hal meg a nemzet is. Ennek fogalmával van összekötve mindaz, a mi a népek szellemi javainak, szellemi fejlődésének és általában lételének biztosítására szolgál.

Ime ezért oly jelentékeny a nemzetiségi kérdés. Minden gondolkodó hazafi érzi, hogy ebben nyilvánul a szellemi létnek és nemlétnek nagyszerű dilemmája. Mindenki érzi, hogy mért lett e kérdés épen a felvilágosodott XIX-ik századnak egyik legfontosabb s egyúttal legfenyegetőbb kérdésévé. Nem szükséges európai mozgalmakra, a keleten lefolyt eseményekre hivatkoznom. Itt áll hazánk legújabb története; az absolutismus, a dualismus és foederalismus bölcseségének alkalmazásával és a jó kormányzás hiú kísérleteivel.

De mért emlitem én ezt épen ez alkalommal? Mi összefüggésben vannak ez eszmék azon férfúval, a kinek emlékeztetést, mint kiváló tudós férfúét, mint akadémiánk külföldi tagját felújítani szándékozom?

Könnyen felfogható ez összefüggés, t. Akadémia, ha meggondoljuk, hogy Palaczky a cseh nemzet történetirója, a nemzetiségi eszmének egyik legbátrabb, legszellemesebb és legfáradhatatlanabb előharczosa volt. Nyilvános működésének ez volt vezéreszméje, úgyis mint *íróé*, úgyis mint *politikusé*. Ezért lett ő a cseh nemzetnek Széchnyie és Deákja; ezért tisztelte őt meg a cseh nemzet »a haza atyja« szép czimével; ezért siratta meg tüntető gyászában a nép, midőn az élet nehéz küzdelmeit a sír néma csöndjével váltotta fel. († 1876. máj. 26-án.)

Rajongásig menő fajszeretetésénél fogva, sokszor túlment a higgadtság határain; nemzetünknek az övéhez hasonló jogosultságú törekvéseit elvben uyan helyezte, de a valóságban

kárhóztatta, azon oknál fogva, mert ebben látta a szláv népek egyesülésének fő akadályát.

Ki ne ismerné Palaczkynak a magyar nemzet európai jelentőségére vonatkozó ama nevezetes szavait, melyek szerint a magyaroknak Európába költözése, a szlávoknak egyesülésére nézve a legnagyobb csapásnak tekinthető? Ki ne tudná, hogy a szlávság hatalmi törekvéseit gátló magyar államférfiak eljárását kárhóztatta? És végre ki ne emlékeznék vissza arra, hogy midőn hazánkban 1848-ban a magyar nemzet, alkotmányos jogainak védelmében, a bécsi kormány által felbujtogatott nemzetiségek által is megtámadtatott, Palaczkynak felhasznált ez alkalmat nemcsak arra, hogy a cseheket, hanem, hogy az osztrák birodalomban lakó összes szlávokat meghívja Prágába, a szláv nemzetiség közös megvédése fölötti tanácskozásra?

Ez események nem régen zúgtak le felettünk; de mégis elég régen arra nézve, hogy most már teljes objectivitással és nyugalommal vizsgálhassuk a körülményeket, melyek között e nagy tudós élete lefolyt, s melyek döntő befolyással voltak eszméinek megérlelésére és egész nyilvános működésére.

Szándékom e sorokban híven feltüntetni az író, a ki rendkívüli szorgalmával, rendíthetlen bátorságával és alapos tudományosságával még ellenségeit is hódolatra kényszerítette; a ki egy félszázad alatt újra teremtette és felvirágoztatta a cseh irodalmat, mely már-már kihalóban volt. Szándékom végre megismertetni őt, mint államférfiút, mint politikust, a ki a műveiben minduntalan kitüntetett nemzetiségi eszmét, a szlávság egyenjoguságát, egyesülését és uralmát, — a parlamentben úgy mint azon kívül, minden kortársa között a legszellemesebben és a leghatározottabban követelte. Egyúttal ki fogom mutatni túlzásait és tévedéseit is, melyekbe nem annyira a magyarok gyűlölete, mint inkább a szláv faj iránti előszeretete sodorta. Mind a két szerepében közelről érintette hazánkat, s ezért méltó vele részletesebben foglalkozni.

II.

Palaczký, Morvaország Hodslavic nevű falujában született 1798. jún. 14-kén. Ősei a »cseh atyafiak« neve alatt felmaradt huszitákból, s utóbb evangyelmi protestánsokká lett családok egyikéből származtak. Atyja P. György ev. tanító volt Hodslavicban, s 1790-ben vette nőül Krizsan Annát, kitől Ferenczen kívül, még három fia és három leánya született. A jó apa, gyermekének jó nevelést kívánván adni, az elemi ismeretek megszerzése után, Kunewaldba küldte a kis Ferenczet, hogy ott a német nyelvet elsajátítsa; mert akkor az volt a magasabb műveltségnek egyedüli eszköze. A közép-tanodát Magyarországon végezte. 1809-ben ugyanis a trencsini algymnasiumba, 1812-ben pedig a pozsonyi ev. lyceumba vitte őt a vallásos apa. Itt fejlődtek ki voltaképen Palaczký tehetségei; itt vetett lobbót legelőször az ő nemzeti érzelme is.

Pozsonyban ugyanis még 1803-ban állíttatott fel egy tanári szék a tót-cseh irodalom számára, leginkább azért, hogy a papi pályára készülő fiataloknak alkalmuk legyen magokat azon nyelven is kiképezni, melyen későbbben hivatva voltak hirdetni az Isten igéjét. Palkovics Gy. volt e tanszék tanára, s a 14 éves Palaczký egyike volt azon tanítványoknak, a kik segédkezet nyújtottak neki irodalmi vállalatai körül, jelesül a cseh-német-latin szótár, a latin és tót nyelven megjelenő lapok szerkesztésében.¹⁾ A sok másolás gépies munkája azonban majdnem elidegenítette őt az irodalomtól, midőn egy véletlen alkalomból erősen lett hozzá csatolva. Ugyanis 1813-ban, midőn Palaczký a nyári szünnapok után visszatért Pozsonyba, útközben vihar által éretvén el, betért Trencsénbe Bakos János házához, kinek fia jó barátja volt. Az öreg Bakos lelkes barátja volt a cseh irodalomnak; sok jeles könyvet szerzett és járatta a Hromádka által szerkesztett cseh nyelvű *bécsi ujságot*.²⁾ Az ujságban előforduló sok ismeretlen szó megmagyarázására Palaczkýt szólította fel, a ki restelve, pirulva kénytelen volt beismerni, hogy ő sem tudja. Ez a szégyenérzet

¹⁾ A latin ujság czime: *Ephemerides politico-statisticae Posonien-ses*; a tót ujságé: *Tydennik*.

²⁾ *Videňské Noviny*.

ösztönözte most a cseh nyelv bővebb tanulmányozására. A figyelmes háziúr észrevette a pirulás indokát, néhány napra magánál tartotta őt, s könyvtárából átadta neki Jungman fordításában Comenius és Chateaubriand néhány munkáját, és egy cseh folyóiratot, melyben különösen Jungmannak egy értekezése a *cseh nyelvről* ragadta meg figyelmét.

Pozsonyba visszatérve, folytatta ez irányú tanulmányait; szorosabb ismeretségbe lépett a szlávérzelmű tehetségesebb ifjakkal, jelesül a szellemes Benedikti Jánossal, a költői lelkű Kollár Jánossal és a komoly törekvésű Safárikkal, ki ekkor már a jénei egyetemen tanult. Ezekről bátorítatva, ő is az irodalmi pályára lépett. Első költői kísérlete azon *elégia*, melyet Bakos János halálára írt. Aztán lefordította *Ossiánnak* néhány dalát Macpherson után, s 1818-ban Safárikkal együtt kiadta a *cseh költészetéről és prosodiájáról* szóló jeles munkáját.¹⁾ E mű által magára vonta Jungman figyelmét, a kinek cseh prosodiája kéziratban már készen állott. Levelezésbe állott vele, miből később bensőbb baráti viszony fejlődött.

Palaczky gondolkodására és további önművelésére kedvező körülmény gyanánt kell itt felemlítenünk azt, hogy 1817. év végén nevelőséget vállalt egy kiváló műveltségű magyar családnál, Zerdahelyi asszonygyermekai mellett. A nevelőséggel járó vesződést bőven kárpótolta az, hogy Palaczky alkalmat nyert, a magyar családi és társasélet viszonyaiba bepillantani; hogy a szegényebb sorsú tanulóknál tapasztalható társadalmi szegletességet korán levetkőzhette, és hogy összeköttetésbe jött még egy más családdal, jelesül a Cuzi családdal, melynek két sarjával 1820-ban Bécsbe, az irodalmi tevékenység e fő színhelyére mehetett.

Bécsben új alkalmat nyert Palaczky tehetségeinek kiművelésére és irodalmi tevékenységének folytatására. Megismerkedett Dobrowszkyval és Kopitárral. A sok történelmi és művészeti nevezetességnek szemlélete, önkénytelenül a széptan és történelem felé fordította figyelmét. 1822-ben jelentek meg tőle némi széptani tanulmányok az *emberi szel-*

¹⁾ Počátky českého básnictví obzvláště prosodie. Pozsony, 1818.

lem működéséről; ¹⁾ három évvel utóbb adta ki a *széptani irodalom átnézetét*; ²⁾ irt egy rendszeres *széptant* is, de a mely nem jelent meg.

Palaczky már ekkor habozott a felett, hogy vajjon a széptani tudományok terén maradjon-e, avagy egész lélekkel a történelem művelésére adja magát. Mióta a bölcsészettel foglalkozott, s mióta különösen Kant olvasása folytán megismerte az emberi értelem határait; azóta végképen szakított azon gondolattal, melyet apja, mint erős lutheránus, folyvást élesztett benne, hogy t. i. pappá legyen. Kiábrándult a missionáriusok fenséges hivatása iránti lelkesedéséből, melynél fogva egyszer már a dán missionáriusok közé akart lépni. Tanulta a művelt nemzetek nyelvét, minek folytán eredetiben olvashatta a magyar, német és tót irodalmon kívül a francia, olasz és angol irodalom szép termékeit is. A régi cseh irodalom tanulmányozása ellenállhatlan vágyat ébresztett benne a történelmi szak iránt. Így történt, hogy a bölcsészeti tanulmányokkal felhagyott, s a történelemhez fordult, melyet ő bölcsészeti nézeteinél fogva úgy tekintett, mint az emberiségnek végtelen fokozatokon való közeledését a bölcseséghez és a tökéletességhez.

Bölcsészeti tanulmányok alapján megszerezte a magasabb világnézetet, az elméleti és gyakorlati életbölcséséget; költészeti és széptani kísérletei pedig, kifejezésbeli könnyűségét és izlését mozdították elő. Épen azon tulajdonokat szerzte meg magának, melyek eddig hiányoztak a cseh történetíróknál, t. i. a bölcsészeti magasabb nézponot, és az irodalmi styl művészetét. Tudományos kutatói voltak eddig is Csehországnak; de oly történetírója, a ki a felkutatott anyagot élvezhető alakba tudta volna önteni, Palaczky felléptéig nem volt. Csehországnak szép és érdekes története volt; de azt idáig senki sem tudta népszerűvé és érdekessé tenni.

Palaczky volt az első, a ki erre vállalkozott; a ki egy egész élet munkásságát e feladat megoldására szentelte; és a ki e feladat megoldása mellett még egy más, sokkal magasabb czélt, t. i. a *cseh nemzeti öntudat felélesztését* is ki tűzte

¹⁾ Povšeché skoumání ducha človečího v jeho činnostech.

²⁾ Přehled dějín krasovědy a její litteratury.

magának. Ő erősen meg volt győződve a felől, hogy a cseh nemzet, mely szellemileg alásülyedt, mely erkölcsi és politikai súlyának érzetét elvesztette, mely tehetetlenségében saját jövője felett már-már kétségbeesett: szibbadozásából és tétlenségéből azonnal fel fog emelkedni, mihelyest látni fogja őseinek tetteit és dicsőségét méltó fényben feltüntetve. Ezt az önérzetes felemelkedést akarta Palaczky létrehozni; s ezt kitartó munkával sikerült is elérnie. A történelmi emlékek felújításának csodálatos hatalma, épen úgy nyilatkozott Csehországban, mint hazánkban, midőn költőink és történetíróink az éji homályban késedelmező régi dicsőségünkről kezdtek regélni, midőn nemzeti irodalmunknak s ezzel karöltve politikai életünknek új és derültebb korszaka kezdődött a harminczas évek elején.

III.

Palaczky, a kitüzött nagy czél elérése tekintetéből, a cseh történelemnek azt a korszakát választotta ki, melyben a csehek tettei világtörténelmi fontosságra emelkedtek, t. i. a huszitaháborúk korát. Tudta, hogy e korszakra büszkeséggel szokott hivatkozni minden cseh hazafi, midőn néha nemzete sorsáról megemlékezni merészel.

Hogy azonban e kort úgy tüntethesse fel, a mint azt a tudomány újabb igényei megkövetelik; hogy rajzában igazán hű és életeleven alakokat tüntethessen fel, arra a legelső fel-tétel az volt, hogy a történt események színhelyét pontosan ismerje, hogy az eredeti okmányokat gondosan fölkeresse és összegyűjtse.

Ezért ment Prágába a huszonöt éves ifjú, hogy a nagy események színhelyén új anyagot és erőt merítsen nagy feladatának megoldásához.

Prágában való megjelenése nagy fontosságú eseményt képez a cseh irodalomban. Azt lehet mondani, hogy ettől számíttatik a cseh irodalom felvirágzása. A régi cseh írók, mint az öreg Jungman, Presl, Čelakovszky, és Dobrovszky, tárt karokkal fogadták Palaczkyt, s mindent elkövettek arra nézve, hogy őt állandóan Prágához csatolják. A főurak közül azok, kik a nemzeti kulturának őszinte barátai voltak, mint

gr. Kolowrát, hg Schwarzenberg, gr. Kinszky és a két gr. Sternberg testvér, munkával látták el, hogy állandó kereset mellett biztosabban folytathassa kutatásait.

A sternberg grófi *család genealogiájának* alapos összeállítására ¹⁾ megnyitotta előtte a cseh irodalomba azon utat, melyen aztán a dicsőség oly magas fokára emelkedett. A Sternberg család egyike volt a leghíresebb ősi családoknak Csehországban; tagjai közül sokan nemcsak a katonai pályán tunktek ki, hanem az irodalom és művészet terén is halhatatlan nevet vívtak ki magoknak. Ferencz gróf körülbelül azt a szerepet játszotta Prágában, melyet gr. Széchenyi Ferencz Pesten. Alapítója lett a cseh nemzeti muzeumnak, s annak alapjául odaajándékozta nagy szenvedélylyel gyűjtött könyv- és kézirat-gyűjteményét, régiségeit és műkincseit. Testvére Gáspár szenvedélyes botanikus, ki összekötetésben állott Európa legelső természetbuváraival, minő volt egy Humboldt, S. Cuvier, Berthollett stb. E főurak salonjaiban szoktak összegyülekezni a cseh előkelő hazafiak, az elnyomatás azon korszakában, midőn csak titokban és magánkörben lehetett áldozni hazafias érzelmeiknek. Itt nyerte meg Palaczky is bizalmát a kitünő családnak, melynek kegye nélkül soha sem lett volna képes oly eredményt mutatni fel. Mert tudnivaló, hogy ez időben a bécsi censura, nemcsak saját hazánkban, hanem Csehországban is, gyanus szemmel fogadott minden oly irodalmi vállalatot, mely a nemzetiség ápolását czélozta.

Gr. Sternberg Ferencz éles szeme csakhamar fölismerte Palaczkyban a cseh nemzet jövődjé vezérét, és hogy ebben elősegítse s a rendőrség netaláni zaklatásaitól is megkímélje, kinevezte őt évdijas levéltárnokának; azután gondoskodott arról, hogy a cseh Tudós Társaság Palaczkyra bizza a régi *cseh évkönyvek* szerkesztését. Már 1829-ben készen állott az első kötet, mely az 1378—1526 évi évkönyveket tartalmazza ²⁾. Két évvel előbb testvére gr. Sternberg Gáspár meg-

¹⁾ Die Ahnentafeln der Sternberge, I. Hormayr és Mednyánszky »Taschenbuch für die vaterländische Geschichte« VI. 1825.

²⁾ *Starí Letopisové českí od roku 1378 do 1527 čili pokračování o kronikách Přibíka, Pulkavy a Beneše z Horovic, z rukopisu starych vydané.* Azaz: Régi cseh évkönyvek, 1378—1527 vagyis Přibík, Pulkava

alapította Palaczky tanácsára a múzeumi folyóiratot, melynek szerkesztését szintén reá bízta. Ugyanis egyszer a nemes gróf asztalánál, Palaczky jelenlétében, a cseh nemzet jövőjéről folyt a beszélgetés. Gáspár gróf, ki ekkor a Múzeum elnöke volt, keservesen panaszkodott, hogy a nemzet közönyös e hasznos nemzeti intézet iránt. Palaczky ennek okát magában a Múzeumban kereste, mint a mely eddig kevés életjelt adott magáról; egyúttal indítványozta, hogy alapíttassék egy *múzeumi folyóirat*, mely által a cseh irodalom legkiválóbb férfiai próbálnák föléleszteni a nemzetet. Gáspár gróf és Dobrowszky ezt már *késői* kísérletnek jelentették ki; szerintök a cseh nemzet már többé nem éleszthető fel.

Palaczky a csüggedő reménytelenség e szomorú nyilatkozatai által meghatva, kigyúlt arczczal és kemény szavakkal fordult Dobrowszky felé, a ki nem csehül, hanem németül szokott írni. »Ha, ugymond, mindnyájan így fogjuk magunkat viselni, akkor természetesen el kellend vesznie a nemzetnek szellemi táplálék hiányában. Én a magam részéről, ha mindjárt a cigány néphez tartoznám is, s annak már utolsó sarjadéka lennék, mégis kötelességemnek ismerném legalább arra törekedni, hogy róla tiszteletreméltó emlék maradjon fel az emberiség történelmében«. E lelkes szavak nem maradhattak hatás nélkül a jelenvoltagekra. A házi úr helyesléssel fogadta Palaczky nézetét, és bucsuzáskor megbízta őt azzal, hogy egy ily czélből alapítandó tudományos folyóiratra vonatkozó tervezetét írásban nyújtsa be neki. Ez megtörtént. A gróf betejesztette pártolólá a múzeumi igazgató-tanácsnak s ennek helyeslésével egyszerre két tudományos folyóirat lett megalapítva, t. i. a csehnyelvű »*Časopis*«¹⁾ és a német nyelvű »*Monatschrift*«.²⁾ Mind a kettőnek szerkesztőjévé Palaczky lett, mint a kinek agyában fogamzott meg az életrevaló eszme.

és Benes folytatása, régi kéziratokból kiadva. Prag. 1829. Ez harmadik kötetét képezi a »*Scriptores rerum bohemicarum. Annales patrio sermone scripti*« stb. czimű vállalatnak.

¹⁾ *Casopis spolé'nosti vlastenského Muzeum v Cechách, w Praze 1827—38.* Jelesebb értekezései Palaczkynak: a régi cseh kalendáriumok, ról, ősi cseh nevekről, a legrégibb cseh népességről, Lobkovicz váráról, Dusan szerb fej. törvényeiről, Sz. Wenczelről, régi cseh topographiáról stb.

²⁾ *Monatschrift der Gesellschaft des böhmischen Muzeums in Prag*

Nem szükség mondanom, hogy a közönség és az írók örömmel üdvözölték a cseh folyóiratot; de annál inkább kikeltek a német Monatschrift ellen, melyet 4 év mulva részvét hiányában be is kellett szüntetni.

Annál nagyobb virágzásnak indult a *Časopis*. Az írók mohón kaptak a cseh irodalom és nyelv emeléséhez. Első kötelességnek tartották a nyelvújítást és a nyelvtisztítást, mivel a régi cseh nyelvet nem tartották többé alkalmasnak az újabb kor eszméinek kifejezésére. Heves viták és czivakodások támadtak a helyesírási és nyelvtani törvények felett. A neologok és puristák azt sürgették, hogy újítsák meg az irodalmi nyelvet; a régiség pártolói megelégedtek a régi formákkal. Amazok, újítási buzgalmukban, nemcsak új eszmék és fogalmak számára gyártottak új szavakat, hanem a régi jó szavakat is megtámadták; emezek hivatkoztak a XVI-ik század irodalmilag virágzó nyelvére. Egyes betűk használata felett oly heves czikkek jelentek meg, hogy a gondolkodók félni kezdtek az irodalom fontosabb érdekeinek bukásától.

Palaczky egyik párthoz sem csatlakozott, — s azért mind a két pártnak haragját magára vonta, kivált midőn az ily meddő polemiát végképen kizárta folyóiratából. Ő még Pozsonyban tanulta volt meg a cseh irodalmi nyelvet, leginkább Dobrovzsky és Jungmann után. Ezeknek elve pedig az volt, hogy igenis tanulni kell a nyelvet a mult irodalmi emlékeiben, de a mellett a nép szájából is, melynek beszéde élő hagyomány. Nem zárták el magokat attól, hogy a nyelv a kor szükségéi szerint fejlesztessék; de a régi jót nem kívánták könnyelműleg elvetni.

Ily zajos viták közepette Palaczky komolyan előrehaladt pályáján, egy perczig sem feledkezve meg eredetileg kitűzött céljáról. Folyóiratában időnkint megjelenő értekezései mindenkit meggyőztek arról, hogy hivatását szem elől nem tévesztette. Tizenegy évig szerkesztette a cseh múzeum folyóiratát,

---

1827—29. Ebben Palaczkynak sok történelmi értekezése jelent meg, többek között: Eschenloer's Geschichte der Stadt Breslau. — Einiges über die ältesten Familiennamen des böhmischen Adels. — Die Burgen Riesenburg und Riesenberg in Böhmen und ihrer Geschlechter etc.

1838-ban átadta régi jó barátjának Safáriknak, s megérte azt az örömet, hogy ötven éves fennállása után is írhatott bele.

Egy másik nem kisebb fontosságú irodalmi alkotása volt Palaczkynak a cseh »Matica« nevű könyvkiadó vállalat, melyről ez alkalommal legyen elég csak annyit mondani, hogy ennek kiadásában kezdett megjelenni a tudományos ismeretek szótára, továbbá kiadatott Jungmann híres szótára, Palaczkynak és egyéb íróknak több jeles munkája. A bécsi kormány ezt sem nézte szívesen, s csakis a cseh főurak közbenjárásának sikerült elhárítani a veszélyt, mely e hasznos vállalatot fenyegette.

IV.

Azonban e vállalatok teremtése Palaczkynak csak eszközül szolgált a cseh irodalom terjesztésére. Ő maga történelmének megírására fordította főfigyelmét.

Mintegy bevezetésül tekinthető azon jeles kritikai munkája, melyet 31 *régi cseh történetíró kronikájáról* irt, s melylyel elnyerte a cseh tudományos társaság pályadíját.¹⁾ Mindenekelőtt megismertet bennünket a cseh történetírás fejlődésével. Elvezet a legprimitivabb följegyzésekhez, s úgy mutatja ki fokonként a haladást, némely öntudatosabb krónikás élvezhetőbb előadásában. Három fejlődési szakot különböztet meg a hazai történetírás mezején, melyeket a kiválóbb írók nevei szerint, Cosmas, Hájek és Dobner korszakának lehetne nevezni. Az első terjed 1100—1540; a második 1540—1760, a harmadik pedig 1760-tól a legújabb korig. E korszakok a cél, eszköz és kivitel szempontjából úgy jellemezhetők, hogy az elsőben korlátolt célok, gyenge eszközök, s meglehetősen kivitel; a másodikban korlátolt célok, jobb eszközök, gyenge kivitel; a harmadikban nagy célok, gyenge eszközök és meglehetősen kivitel volt észlelhető.

A legelső író, kivel Palaczky megismertet bennünket, a prágai dékán *Cosmas*, kit ő Csehország Herodotosának nevez. E nélkül nem tudhatnók, minő volt a csehek őstörté-

¹⁾ *Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*. Eine von der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften gekrönte Preisschrift v. Fr. Palacky. Prag. 1830.

nete. Előadásában sok mesészerű dolog fordul elő, de méltóságteljes és kellemes elbeszélő. Az ő előadására támaszkodó későbbi krónikásokat két osztályba sorozza Palaczky. Az egyikbe olyanokat, kik Csehország egész történelmére, a másikba pedig olyanokat, kik csak saját korukra fordították figyelmöket. Az elsők között kiemelendők: Dalimil, Pulkowa, és Aeneas Sylvius. Dalimil egy költői hajlamokkal biró cseh lovag volt, a XIII-ik századból, II. Ottó kortársa, ki rimes versekben adja elő a sok mondai részt magában foglaló kor történeteit. A csehek őseit egész a Bábel tornyáig viszi föl, ép úgy, mint azon magyar krónikások, kik Árpádot Nimród egyenes utódjának tartják. Természetes, hogy időnkben senkisémet veheti komolyan a középkori észjárás e regényes kalandozását. Pulkawa szorgalma nagyobb elismerésre volna érdemes, ha több belátást tanúsítana a dolgok fejlődésébe. Igaz, hogy elődének meséit mellőzi, de nem következetesen. Sokkal többre becsüli Palaczky Aeneas Sylvius emelkedett felfogását és kitünő előadásmódját. E nagymíveltségű férfiú kiváló szerepet játszott az európai diplomatiában, s teljesen képesítve volt a XV-ik század eseményeinek hű előadására, s a cseh viszonyok kellő méltatására. A ki a cseh történelmet alaposan akarja megírni, az nem mellőzheti el Aeneas Sylvius munkáját.

A cseh történetírás második korszakából sok ismeretlen író, és névtelen évkönyv mellett Hajek Wenzel († 1553) emelkedik ki. Egyike azon íróknak, a kik kevés érzékkel bírtak a történelmi igazság iránt; a ki azt hitte, hogy eleget tesz történetírói hivatásának, ha az összehalmozott adatokat az ő képzelőtehetsége szerint kiszínezi, s a felmerült hiányokat önkényesen kiegészíti. Nagy olvasottsága, művének nagy terjedelme és biztos előadási módja majdnem kétszáz esztendőn keresztül ámította a történetírókat és a közönséget, jelül annak, mily későn ébredt fel a kritikai szellem. Egész serege a történetíróknak vakon követte őt; míg végre jött Dobner Gelasius († 1790), a ki Hajek szemfényvesztő eljárását megtámadta, és mint Prochazka találóan megjegyezte, »mentiendi finem fecit«.

Palaczkyknak minden sora, melyben a régi cseh historiku-

sokat méltatja, alapos tanulmányra vall; a sok ismeretlen író, apátsági, egyházi és egyetemi évkönyv, életrajz, legenda és monda, melyekkel bennünket e kritikai munkájában megismerttet, oly tárházat mutatja fel a tudományos előkészületnek, mely mindenkit feljogosíthatott azon állításra, hogy ez az férfiú, a ki a cseh nemzet történelmének megírására van hivatva. A cseh rendek 1829-ben az ország történetírójának választották meg, mely minőségben azonban csak kilencz év leforgása után lett elismerve a király által.

Sokan azt akarták, hogy Palaczky fejezze be Pubicskának »Chronologische Geschichte Böhmens« című nagy munkáját, mely 1770—1801. években tíz kötetben jelent meg, de mely csak a harmincz éves háboru elbeszéléseig terjed. Palaczky azonban tisztában lévén azzal, hogy két, teljesen eltérő nézetű író nem írhat meg jól *egy* művet, kijelentette, hogy erre nem vállalkozik, nem különösen azért, mert a cseh nemzet méltóságának csak egy, a kor színvonalán álló, eredeti kútforrásokon alapuló monumentális mű felelhet meg.

Egy ilyennek a megírására vállalkozott ő, mindazon *nehézségekkel szemben*, melyek az adatgyűjtés fáradságos munkájában minden lépten-nyomon felmerültek.

Elődeit nem vádolta sem tudatlansággal, sem hanyagsággal. Tudta, hogy számtalan kedvezőtlen körülmény akadályozta őket a cseh nép történetének hű megírásában. Ezek között legnagyobb akadály volt a régi kormányoknak abbeli törekvése, hogy mindazon okmányok, melyek a cseh nép két legdicsebb korszakára, t. i. a huszita és a 30 éves háborúra vonatkoztak, végképen elpusztíttassanak, nehogy általok a későbbi nemzedék nyugalma megzavartassék. Századokon keresztül azon sajnos nézet uralkodott, hogy a lelkiismeretbeli szabadságért és szabadkutatásért folyt ama háborúk emléke, ragályos voltánál fogva eltörrendő; s ehhez képest hallatlan barbarissal égették el az emlékeket. S a mit a fanatizmus megkimélt, azt az utódok közönye tette semmivé. Midőn e közönye a mult század végén megszűnt, s egyes lelkes írók kritikai buvárlata új nézpontokat kezdett érvényre emelni, akkor a censura szigora lépett közbe, mely még olyanokat is üldözöbe vett, minő volt Balbin a jezsuita atya. A cseh történet kritikái

megállapításában kétségen kívül nagy érdemeket szereztek magoknak: Dobner, Pelzel és Dobrowszky. De a forrásgyűjtés el volt hanyagolva. Az irott emlékek ismeretlenül heverték még nagy részben a hazai és külföldi levéltárak porában. S ekkép Palaczky kénytelen volt mindenekelőtt a források gyűjtését megkezdeni. Bejárta Cseh- és Morvaország levéltárait; fáradhatlan kitartással gyűjtötte és vizsgálta a régi codexeket. S mikor a hazaiakkal készen volt, a külföldre is kiterjesztette figyelmét. Meglátogatta Olaszországot, hol Kolowrat, Sternberg gróf és más befolyásos férfiak ajánló leveleivel ellátva, a pápa is kedvezőleg fogadta s a vatikán titkos levéltárába is bebocsátotta. Palaczky Rómában tíz hét alatt 45 ezer okmányt olvasott el s 400-at lemásolt¹⁾. Rómából Nápolyba, Münchenbe, majd Frankfurtba és Párisba utazott, s onnan dús adathalmazzal haza érkezvén, öt évi előkészület után kiadta *Csehország történelmének első kötetét*²⁾, mely után aztán több félbeszakítással 1864-ig még négy 1874-ig pedig kilencz kötet következett.

E mű megjelenése esemény volt Csehországban. A kritika osztatlan örömmel fogadta, mint oly dolgozatot, mely Pelzelhez és Pubicskához képest igen nagy haladást jelez a cseh történetírás terén, mind a tartalombőség, mind a műalak tekintetében.

Csehország legrégibb lakosainál, a *bojoknál* kezdi az elbeszélést; leírja a markomannok uralmát, a hunnok birodalmát, melynek felbomlása után jut Csehország a szlávok birtokába. Palaczky kiemeli, hogy a szlávokat kedvezőtlen színben szokta feltüntetni a történetírás, pedig azok földműveléssel foglalkozó békés népek voltak. Patriarchalis intézményeik mellett sem örökös urat, sem rabszolgaságot nem ismertek. A háborúban csak oly vitézül harcoltak, mint bármely más nép. A *Cseh*

¹⁾ Olaszországi útja cseh nyelven a múzeum folyóiratában, német nyelven pedig külön is megjelent »*Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837. zur Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte*« czím alatt 1837-ben.

²⁾ *Geschichte von Böhmen*. Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften v. Fr. Palacky. Prag, 1836. Ujra 1864-ben. II. köt. 1839—1842. III. 1851—54. IV. 1857—1860. V. 1865—1868.

név eredetileg egy harcziás törzsfőnök neve volt, kinek emlékezetét fentartá a hagyomány. Az avarok egyidőre meghódítják Csehországot, de Samo a szláv hős és király felszabadítja azt. E harczoznál mesés hagyományok, mondák és legendák foglalják el a történelem helyét; Palaczky volt az első, a ki tudományos apparátussal igyekezett elválasztani a tényt a mesétől. A Premyslidák fellépésétől és Prága városának felépítésétől kezdve határozottabb alakot nyer Csehország fejlődése; a mondák korának helyébe a történeti korszak lép — Cyrill és Metód apostoli működésével; a magyarok beütésével és letelepedésével a négy folyam partjain. Ez utóbbi esemény elbeszélésénél Palaczky felkiált: ez a legnagyobb csapás, mely ezredévek lefolyása alatt érte a szlávtságot. S ebben igazat is adhatunk neki azon hozzáadással, hogy másfelől meg a magyarok bejövetele a legnagyobb hasznára volt a nyugoti népek szabadságának és a nyugoti civilisatióknak. Ebben áll Magyarország európai létének jogosultsága és hivatása.

Minél tovább halad Palaczky az események elbeszélésében, annál inkább melegszik bele tárgyába. A cseh történelemnek első dicsőségkora II. Ottokár alatt volt, a ki szerencsével harczott a magyarok ellen, s Eszt- és kurlandi hadjáratával magára vonta Európa figyelmét. A kik a csatában bámulták, vas-királynak nevezték el; a kik prágai udvarának fényét látták, arany-királynak nevezhették. Palaczky ép oly elragadtatással beszél róla, mint a cseh nemzet egy más hősről, I. Károlyról, ki IV. Károly néven a német császári trónon ült. Senkinek emléke sem oly népszerű a csehek között, mint Károlyé: ez tette elsődrendű hatalommá Csehországot Európában. Palaczky egészen fellelkesül mellette, s határozottan és sikerrel védi a német írók ellenében, a kik emlékét csupa nemzeti irigységből lealacsonyítani kívánták. Itt tűnik fel legvilágosabban, hogy a hazafi szemei másképp látják az eseményeket, mint a külföldi bírálókéi; és hogy lehet lelkesen írni hizelgés nélkül és hazafiasan írni elfogultság nélkül.

Palaczky tanulmányainak egyik legfőbb tárgyát — mint fennebb is említők — Husz János és a huszita háború képezte. Ezt ő ugy fogja fel, mint a cseh nemzet szellemi missióját, melynek feladata volt az emberi szellemet felszabadítani a

középkori tekintélyek uralma alól, s visszaállítani a szabad meggyőződés, a szabad kutatás jogát a hit dolgaiban is. Ez többé-kevesbbé sikerült is; de a történetiró érzi, hogy ez által a cseh név gyűlölet és megvetés tárgyává lett. Elbeszélésében gondosan megkülömbözteti Husz János vallásos mozgalmát kezdetben; majd a nemzeti fölkelést Ziska alatt és végre a rajongók ama forradalmi kicsapongásait, melyekkel magok a vezérek sem bírtak. Zsigmond iránt hidegen marad; jellemzését Aeneas Sylviusból veszi át. Annál inkább kiemeli a Jagel-lók időszakát, mely átmenetet képezett a cseh rendi alkotmány azon formájához, mely az ujkoron át egész 1848-ig fentartotta magát. Az átmenet annál viharosabb lett, mivel nemcsak politikai, hanem egyházi átalakulások is ekkor folytak le. Ezt Palaczky emelte ki először a cseh történelemben. Elődei sejtelemmel sem bírtak az Ulászló-féle 1500-ki alkotmányról, mely a cseh államjogra nézve korszakalkotó volt.

Palaczky műve 1526-ig terjed. Az utolsó kötetben határozottan megígéri, hogy egy külön pótkötetben közölni fogja még a felkarolt kornak alkotmányi, közigazgatási, erkölcsi és társadalmi, továbbá művészeti és tudományos viszonyait is; ígéretet tesz továbbá arra nézve is, hogy a cseh történelemnek fénypontját, a huszita-korszakot, új adatok alapján újra át fogja dolgozni, mert a munka folyamán sok olyat vett észre, a mi elébb elkerülte figyelmét és sokat más szempontokról tekintve új világításban látott maga előtt.

Palaczky nem volt az a történetiró, a ki munkáját tökéletesnek hitte volna. Ítéleteiben soha sem ment tovább, mint a mennyire az itészileg megállapított adatok arra feljogosították. A hol ez adatok cserben hagyták, ott őszintén bevallja, hogy nem tudja biztosan a valót. Élénk érzéssel bír az isteni és emberi jog, a rend és törvényesség, a szabadság és igazság eszméi iránt. Tudja, hogy a *teljes* igazságot, mely isteni tudást föltételez, ő nem képes előadni; érzi, hogy az ember csak külső tények látszata szerint, saját nézete és szenvedélye üvegén keresztül ítél, s gyakran a legjobb szándék mellett is csalatkozik. Történetirói főfeladatának tekintette a történet dolgoknak hű előadását; de a mellett egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy ő a cseh nemzetnek fia és történetirója. Ez

öntudat vezette tollát; ez kölcsönöz művének külön specialis érdeket: ez képesítette őt arra, hogy Ottokár, Károly és Husz korát oly magas epikai előadásban, és művészi csoportosításban ecseteli, minővel előtte senki nem ecsetelte. Meg is támadta ezért a német kritika. A németek, kik — közbevetőleg legyen mondva — Palaczkynak politikai ellenfelei voltak, csak közönséges irányműnek tartották az egészet, mely a cseh nemzeti aspiratiók igazolása végett iratott. Szerintök Palaczký egy ügyes apologeta, de nem historikus, ügyes epikus, a ki idylli képeket fest, de nem objectiv író, a kinek a valóságot kellene előadnia. Ily vádakkal szemközt nem csoda, ha Palaczký dr. Höflerrel folytatott irodalmi vitájában¹⁾ ügyét védelmezve, a németeket nemzeti irigységgel vádolta, sőt egyszer annyira ragadtatta magát, hogy a német nemzetet *rabló* nemzetnek nevezte. Bármint legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy Palaczký, a ki időközben számtalan történelmi czikket és önálló művet irt, a csehek és általában a szlávok eredetéről, Csehország régi nemes családairól és főhivatalairól,²⁾ s a cseh nemzet és városok művelődési állapotairól, városok, várak elpusztulásáról³⁾; a ki az »*Archiv Český*« czim alatt közzétett történelmi emlékekben a cseh történelemnek valóságos bányáját nyitotta meg⁴⁾; aki Safárikkal együtt kiadta a cseh nyelv régi emlékeit⁵⁾; a ki a nemzeti múzeum, a cseh művészeti akadémia,

¹⁾ *Die Geschichte des Hussitentums* und Prof. C. Höfler. Prag, 1868. Három év múlva: »*Zur böhmischen Geschichtschreibung*«. 1871. Apróbb dolgozatai »*Gedenklblätter*« czim alatt 1874-ben.

²⁾ *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských a dworských ve Kralovství Českém od nejstarších časů až do ninejška*. 1832.

³⁾ *Popis království Českého*, čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městiček a vesnic, nekdejších hradův a tvrzé, tež samot a spustlých osad mnohých v zemi České. 1848. Vagyis: A cseh királyság leírása, vagyis a fennálló és elpusztult falvak, városok, várak stb.

⁴⁾ *Archiv Český*, čili staré písemné památky české i moravské. Z archivu domácích i cizích sebral Fr. Palacky. Azaz: Cseh levéltár, vagyis régi írott cseh és morva emlékek, hazai és külföldi levéltárakból kiadva. Öt rész. 1840—46.

⁵⁾ *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, kritisch bearbeitet, Prag, 1840.

a zenede és iparegylet gyűjteményeit összehozta egy épületbe ; a ki minden cseh nemzeti vállalatban, mint intéző, mint irányzó és mint főmozgató szerepelt ; bizonyos, mondom, hogy ily férfi, honfitársai előtt csak győzelmesen kerülhetett ki a harczból, melybe a német tudósokkal keveredett.

Egy körülményt azonban fel kell említenünk, mely a nemzetiségi ügy eme főkorifeusának műve vizsgálatánál önkénytelenül felmerül ; s ez azon kérdés : honnan van az, hogy Palaczky e munkáját nem az ő imádott cseh anya nyelvén, hanem az általa ostromolt német nyelven adta ki ? Nem-e saját kortársainak és ezek nyelvének kicsinylése foglaltatik ez eljárásában ?

Nem. Palaczky sokszor, de különösen a németektől szenvedett sérelmek után, erősen feltette magában, hogy művét csak *cseh nyelven* fogja folytatni. Azonban a rendek sürgették elébb a német nyelvü kiadást, hogy a külföld is hamarébb megismerkedhessék nemzetök multjával. Palaczky a cseh kiadás első kötetében, mely a Metternich-féle absolutismus végnapjaiban iratott, menti magát azért, hogy a cseh nép óhaját mind ekkoráig nem teljesíthette ; egyúttal igéri, hogy ezentúl minden erejét erre fogja szentelni. Minden eddigi munkáját csak úgy kívánja tekintetni, mint előkészületet e cseh nyelvü főmunkájához. Hogy azonban a bekövetkezett politikai reakció súlyát némileg enyhítse, eltérve előbbeni tervétől, mindenek előtt a huszita-kor kiadásával sietett. Ezt mind a két nyelven 1851-ben végezte be. Minthogy a nemzeti bizottmány ellenkezése következtében nem adhatta ki a cseh szöveget addig, míg a német meg nem jelent : legalább abban követte szive ösztönét, hogy ezentúl cseh nyelven fogalmazott, s úgy fordítottatta le mások által németre — csupán az átnézést tartván fel magának. Így folyt a munka 1867-ig. A letvenes évek elején új átdolgozásban adta ki a huszita-történelmet három kötetben cseh nyelven, majd az egész ország történelmét is 1526-ig vagyis a mohácsi vészig.

A folytatást utódaira hagyta. Sem kora, sem a politikai viszonyok nem engedték neki a további nyugodt munkálkodást. Az utolsó évtizedek politikai változásai annyira igénybevették őt, hogy sokszor éveken át hevertette történetirói tollát, mely

politikai harcok fegyverévé változván, kevesbbé vonzó lett a nagy világ előtt. A kik a történelmi tudományban feltétlen tisztelői és követői voltak, tartózkodással és kárhoztatólag szóltak róla, mint politikusról.

A cseh hazafiak azonban már 1848-ban úgy tekintettek reá, mint vezérökre, a ki nemcsak a tudomány terén, hanem a politika hálátlan mezején is hivatva van nemzete ősi jogainak, alkotmányos szabadságának és a mindig kiváló előszeretettel ápolt nemzetiségi érdekeinek megvédésére.

Vázlatunk nem volna hű, nem volna teljes, ha e téren működését mellőzni akarnók. Lássuk tehát röviden Palaczkynak *politikai szereplését*.

V.

Az osztrák birodalomnak e század elején alig volt csendesebb és türelmesebb népe, mint a cseh. Ugy látszott, hogy e nemzet elfeledte régi multjának fényét, elfeledte alkotmányát és függetlenségét.

Azonban a negyvenes évek elején ébredezni kezdett; az országgyűléseken bátor hangok kezdtek emelkedni az osztrák absolutismus ellen. S ebben kétségen kívül nagy érdeme volt a cseh történetirónak, ki mesteri vonásokban tüntette fel a nemzet multját, ki finom tapintattal és tudatos célzattal használta fel az egyes korszakok alakjait arra, hogy általok a jelenkor fiainak nemzeti önérzetét fölébreszse. A cseh rendek, a hosszú álom folytán, elvesztették volt kedvöket, elfeledték jogaikat, törvényeiket, politikai szerepöket és alkotmányos formáikat. Palaczký volt az, a ki mindezekre felhivta figyelmöket. 1843-ban rendes előadásokat tartott nekik hg. Schwarzenberg Károly házában, a cseh alkotmányos jogról.

Ez előadásoknak igen fontos következménye volt.

Ez időtől fogva kezdtek követelni, hogy országgyűlésöknek azon régi hatásköre, melyet 1627-ben nyertek, visszaadásék. Ez időtől fogva kezdtek buzdító példa gyanánt mutatni a magyar országgyűlések zajos üléseire, ellenzéki sikereire, és ez időtől fogva kezdtek remélni, hogy kellő kitartás mellett siker fogja koronázni küzdelmeiket. Havlicsek Károly journalistája nem egyszer fejezte ki abbeli reményét, hogy ha a csehek

ezen az úton fognak haladni, a cseh állam oly önálló és hatalmas lesz, mint Magyarország, mely önerejére támaszkodva, bámulatos erélyvel védi alkotmányát az osztrák kormány abszolutismusa ellen.

Midőn 1848-ban a magyar független és felelős minisztérium kineveztetett s a népképviselőlet alapján választott képviselőház összeült — a csehek is türelmetlenül várták reményeiknek teljeseledését. Palaczky a cseh hazafiak élére állt, s a szelid tudósból egyszerre heves pártvezérré lett.

Két nemzetiség erősödésétől féltette a szlávok ügyét: a némettől és a magyartól; azért kezdettől fogva e kettőnek törekvései ellen küzdött.

Mikor a magyarok, a márcziusi események folytán, érelyesen követelték a király által szentesített törvények életbe léptetését; midőn a bécsi kormány különféle ürügyek alatt akadályokat gördített útjukba és felbujtogatta az apróbb nemzetiségek dühét: akkor Palaczky, ki a bekövetkező eseményekben a birodalom s ebben a szlávok veszélyét látta, öszszehívta a cseh és német írókat Prágában, tanácskozni a teendők felett. A tanácskozás P. javaslata alapján kijelentette, *hogy a jelenváltak szóval és tettel védelmezni fogják a Csehországban létező mindkét nemzet egyenjogúságát és a cseh korona kapcsát az osztrák monarchiához.*

Ez volt Palaczkynek és a cseh hazafiak többségének első programja 1848-ban; ennek eszméit fejtette ki bővebben azon nevezetes levélben is, melyet ápril 21-kén válaszul a frankfurti ötvenes bizottság elnökségéhez irt ¹⁾. A német egység barátai ugyanis Palaczkyt is meghívták volt a frankfurti gyűlésre. De ő nem jelent meg. Válaszában bőven kifejti elmáradásának okait. »Én — úgymond — nem vagyok német, legalább nem érzem magamat annak. . . ha Frankfurtba mennék, akkor vagy érzelmeimet kellene elpalástolnom, vagy hangosan ellentmondanom. Az elsőre nagyon is nyílt és szabad vagyok, a másodikra pedig nem elég vakmerő és kiméletlen. . . Én szláv eredetű cseh vagyok, s mind azzal, a mi kevésselel rendel-

¹⁾ *Eine Stimme über Oesterreichs Anschluss an Deutschland.* An die Fünzfziger-Ausschuss zu Handen des Herrn Presidenten Soiron in Frankfurt am M.

kezem és a mivel birok, arra szenteltem magamat, teljesen és örökre, hogy szolgáljam nemzetemet. E nép ugyan kicsiny, de mindenkor kiváló és önálló volt; uralkodói ugyan századok óta részt vettek a német fejedelmek szövetségében, de a nemzet maga sohasem számította magát a németek közé, mások sem számították oda évszázadokon át soha. . .«

A másik főök, melynél fogva Palaczky Frankfurtban meg nem jelent, az vala, hogy szerinte a németek törekvései egyenesen az osztrák birodalom gyengítését, sőt megsemmisítését czélozták. Ő ugy volt meggyőződve, hogy Ausztria népeinek a Duna mentében szorosán össze kell tartaniok; mert ez a kisebb nemzetek fennállásának főfeltétele. »Valóban — ugymond — *»ha régi időktől fogva nem léteznék az osztrák birodalom, Európa érdekében, sőt a humanismus érdekében is sietni kellene, hogy az minél előbb megteremtessék.«* A népek boldogságát és az állami hatalom központját még ekkor Bécsben kereste. Ő nem hiszi — ugymond — hogy Magyarország »mely nemzeti egyenjoguságról a maga határain belől hallani sem akar« a monarchia központjává lehessen. »A dunai szlávok és oláhok, sőt a lengyelek önkénytes csatlakozásáról Magyarországhoz, vagyis oly államhoz, mely alapelvül állítja fel, hogy mindenek előtt magyarnak kell lenni és csak azután embernek, szó sem lehet,—erőszakos odacsatolásról pedig még kevesbbé.«

Ez emlékezetes szavak, oly mozgalmas időben, csakhamar nagy feltűnést okoztak. Az egységet óhajtó németek és a magyarok törekvései ellenében ez volt a szlávok részéről az első tiltakozó nyilatkozat. Ezt hangsúlyozta Jellasics is, midőn Magyarország ellen vonult; — *Ausztria*, mint a kisebb nemzetiségek kikiáltott védője, volt a jelszó, a széltiben hirdetett »magyar zsarnokság« ellenében. A reactionárius bécsi kormány nem is akart háladatlan maradni Palaczky iránt. Pillersdorf miniszterelnök máj. 8-kán Bécsbe hívta őt, s a következő napon már közölte vele ő felségének sajátkezű iratát, mely által *közoktatásügyi miniszternek* lón kinevezve. Ez, ugymond Pillersdorf, azért történt, hogy a kormány bizonyítsa a csehek és szlávok ügye iránti jó indulatát. Azonban Palaczky, kinek a magyarok ellen követendő eljárásra nézve egy nézete volt Pillersdorffal; a németek törekvései ellen határozott tiltako-

zást követelt a miniszterek részéről. Pillersdorf kijelentette, hogy ámbár az összes minisztérium kárhozhatja a frankfurti dolgokat, de most, midőn a fővárosban e miatt oly nagy forrongás van, e lépés nem lenne czélszerű. Palaczký ennél fogva lemondott a miniszterségről — nem is sejtve azt a roppant fölháborodást, melyet az ő kineveztetésének hirtelensége a fővárosban okozott. A »Národ« című lap szerint egy mérszáros arra vállalkozott, hogy a nagy panszlávot megöli.

Alig szükséges mondanom, hogy Prágában e hír nagy sensatiót idézett elő. Az ugynevezett nemzeti bizottság, mely gr. Thun Leo elnöke alatt kezébe ragadta a hatalmat, örömmel vette Palaczkýnak szándékolt kitüntetését, és abbéli biztatását, hogy a szlávok győzelme többé nem kétséges.

E győzelem biztosítása tekintetéből a nemzeti bizottság máj. 31-kére a monarchiában lakó *valamennyi szláv fajoknak* egy közös gyűlést hirdetett, melyben »mindazon férfiak, kik a szláv faj jólétét szívökön viselik, az ősi szláv Prágában mind arról közösen tanácskoznak, mit fajok érdekei kívánnak«.

Az összegyülekezett szlávok Palaczkýt választották elnöknek. Rajongó szónoklatokkal emlegették a szlávok egyesülését; és minthogy ebben legnagyobb akadályul szolgált nekik egy erős, alkotmányos Magyarország, tehát ez ellen fordították leginkább támadásaikat. Oly időben — mondák — midőn a déli szlávok és a magyarok között borzasztó népháború van kitörőben. . . a szlávok egyebütt sem maradhatnak csupán néző szerepben. A birodalom megmentése egyedül a népek szoros egyesülése, együttműködése által lehetséges. Kiváltképen pedig szükséges a szláv népek egyesülése. A szlávok más egyenjogú nemzetiségnek is szívesen nyújtják jobbjaikat a szövetségre. . . A magyarországi szlávok nem lehetnek többé a magyarok uralma alatt. . . A németek hallgassák ki a szlávot a maga nyelvén. A magyarok is erre kényszeríttessenek országgyűléseiken. Különben, ha a dolog Magyarországon harcra kerül: a bizottmány ünnepélyesen kijelenti, hogy a polgárháborúban a csehek is fel fognak kelni rokonaik mellett.«¹⁾

¹⁾ Érdekes, hogy e congressuson, a birodalom különböző részeiből összegyűjtött szlávok egymást a magok nyelvén meg nem érthetvén, kénytelenek voltak végre is németül tanácskozni!

Ennyire ragadtatta magát a szláv congressus, azon néhány magyarhoni felföldi tót ember kedvéért, kik titokban e congressuson részt vettek, s kik hazugúl a magyar kormányt nemzetiségök elnyomásával rágalmazni nem átalották. Hazánkban megvolt a sokat emlegetett egyenjogúság oly értelemben, hogy minden nemzetiséghez tartozó honpolgárok, fajkülömbőség nélkül, a törvény előtt egyenlőek voltak, mindenkinek szabadságában volt e törvénykezésnél saját nyelvét használni.

De mindez nem volt elég. A szláv egyesülés eszméje által felbujtott népek reményei a legmagasb fokra lettek felcsigázva. Fájdalom, nem maradhatott el az összeütközés. A szláv congressus tagjai még együtt voltak, midőn jún. 12-kén kiütközött a *prágai forradalom*, és a lázítók fejöket vesztve futottak széjjel. Gr. Thun Leo a diákok kezei közé került, honnan Palaczky ugyan kiszabadította, de a rendet nem tudta visszaállítani.

A fejtelenségnek roppant következményei lettek. A bécsi udvar, mely már kész volt a cseh alkotmány visszaadására, s mely a bécsi mozgalmak folytán Prágába készült, most egyszerre Innsbruck felé fordult, s a szlávok reményei füstbe mentek.

Még csak a júl. 22-kére Bécsbe összehívott osztrák alkotmányozó gyűléshez volt némi bizodalomuk. Palaczkyt e gyűlésre hat helyről választották meg. Ő a prágai új városi mandatumot fogadta el. Mint a szlávok elismert vezérét, beválasztották azon 30-as bizottságba, mely az új alkotmány kidolgozására volt hivatva. Itt fejtette ő ki először azon foederalistikus eszméit, melyeket későbbben annyiszor ismételt, de melyek annál elfogadhatatlanabbakká lettek, minél részletesebben fejtegette azokat. A bécsi zavarok, s Latour miniszter kivégeztése után Kremsierbe áttett birodalmi gyűlésen a németekből álló többség már a bizottságban elvetette Palaczky alkotmány-tervét. Az e miatt és a frankfurti ügyekben tett interpelláció folytán támadt ingerültség arra bírta a kormányt, hogy a birodalmi gyűlést szétoszlassa és egy *centralistikus alkotmányt* oktroyált a birodalomra. A csehek ismét elégületlenül és csalódva mentek haza. Palaczkyt gyanúsítani kezdték saját honfitársai, s oly nagy lett ellene az ingerültség, hogy élete is veszélyben forgott.

Ily kellemetlen helyzetben 1849 végén a Havlicsek által szerkesztett »Národní Noviny«-ben kezdte bírálni a centralisatiót, s ennek ellenében igazolni a maga foederalistikus eszméit¹⁾. Kiindulási pontúl ismét csak a nemzetiségi eszmét veszi fel, mely szerinte oly erős korszellemmé vált, hogy azt semmiféle mesterséges hatalommal elnyomni nem lehet. Különösen hangsúlyozza a Magyarorszáiban lefolyt szomorú dolgokat: s azok alapján sürgeti, hogy a szlávok és oláhok szabaddittassanak fel a magyarok és németek uralma alól. Szerinte 1848-ig e két faj volt az uralkodó nemzetiség — a többiek pedig ezek alattvalói. »Ha a magyarok — u. m. — szabadságot akartak, akkor elébb le kellett volna mondaniok bitorlott előjogaikról. S minthogy ezt sem elméletileg sem gyakorlatilag nem tették, ezért lakolniok kellett. A szabadság csak ott tenyészhetik, ahol a társadalom minden tagja egyforma jogokat élvez«.

Az osztrák kormány által behozott centralisatiót azért kárhoztatja, mert nem alapszik a nemzetiségek egyenjogúságán; mert a német elemnek túlsúlyt és uralmat ad a többiek felett. A centrál-parlamentben csak a német nyelv használtatik, következőleg az fog használtatni a magasabb administratió-nál is, a többi nyelvek kiszorításával. Ez a többi nemzetiségeknek halálos veszedelme, mely nemcsak a szlávokat, de a magyarokat is fenyegeti. Népképviselő, u. m. nem jelenhetik meg egy oly parlamentben, hol az ő nemzeti érdekei veszélyeztetnek, és ha megjelenék, kérdés, ha vajjon ez törvényes erővel bírna-e, mivel erkölcstelen fogadalmak és szövetségek emberi és isteni jog szerint érvénytelenek.

Palaczky ez ujonnan felállított *programmjában* és alkotmánytervezetében annyi autonomiát kíván adatni minden népnek, hogy az egyenjogúság a birodalom egységének veszélyeztetése nélkül valósággá lehessen, hogy egyes nemzetiségek uralma s másoknak szolgasága kiegyenlítettessék. Ha Ausztria erős alapon kíván állani, akkor, az ő nézete szerint, a birodalmi központnak csak a következőket kellene kezelnie: 1. a császári

¹⁾ Megjelent németül is »Über Centralisation und nationale Gleichberechtigung in Oesterreich« czim alatt.

ház ügyeit; 2. a külügyet; 3. a tengeri és szárazföldi katonai hatalmat; 4. a birodalmi pénzügyet; 5. a kereskedelmet, és 6. a közlekedést. A többit bátran lehetne az egyes nemzetek önkormányzatára és parlamentjeire bízni. Hogy aztán a gyakorlati életben minő viszonyban lennének a központi birodalmi kormány és az egyes nemzetek kormányai és parlamentjei egymás között — azt Palaczky részletesebben nem fejtegeti. Csak általánosságban mondja, hogy minden nagyobb nemzetiségi complexum élén álló miniszter egyenjogú lenne a bécsi birodalmi miniszterekkel. Ilyen nemzeti miniszter lenne hét, és pedig a németeké, a cseh-szlávoké, a lengyeleké s ruténeké, a magyaroké, az oláhoké, a dél-szlávoké és az olaszoké. Ugyanennyi parlament és semmitőszék lenne felállítandó. Fontosabb *közösügyek* tárgyalására az egyes országok miniszterei olykor Bécsbe mennének stb. . Igy lenne Palaczky szerint az egyenjogúság elve keresztül vive az osztrák birodalomban.

De hát ki lenne az a legfelsőbb bíró, a ki e nemzetek eltérő vagy esetleg ellentétes érdekei felett ítélné? Ki tudná a közösügyek tárgyalására Bécsbe járó, s az otthoni parlamentnek felelős minisztereket egyértelmű határozatra vinni; és ha esetleg egyértelmű végzések hozatnának is, hol lenne a biztosíték arra nézve, hogy a birodalmi miniszterek nem élnek vissza hatalmukkal; hogy egyes kérdésekben nem kedveznek valamely nemzetnek a többiek rovására?

Aztán mire vezetne az, ha az egyes országok territoriuma nyelvek szerint szakgattatnék fel, ha a historiai jog felforgatásával Csehország németjei Ausztriához, Magyarország tótjai Csehországhoz, vagy Lengyelországhoz csatoltatnának? Mi lenne Erdélyből és Bukovinából? Ki lenne ura a nyelvek szerint ugyis csak nagyjából csoportosított nemzetiségek között okvetlenül bekövetkezendő bábeli zavarnak? Ezer ilyen ellenvetés támad P. terve ellen, melyet Bécsben is ugy fogtak fel, mint a Bach-kormány megbuktatására való izgatást, és a birodalom szétdarabolására célzó törekvést.

Ezért szigorú rendszabályokhoz nyúltak Bécsben. Havicsek lapját betiltották, Palaczkynak pedig tudtúl adatott, hogy ha folytatni fogja izgatásait, akkor hatalmi eszközök által fog ártalmatlanná tétetni.

Igy jutalmazták Bécsben azon szolgálatait, melyeket nem rég a birodalom egységének érdekében és a magyarság önvédelmi harcának ellensúlyozására tett!

VI.

Ez időtől fogva 1860-ig, vagyis az alkotmányosság visszaállításáig nem törődött a politikával. Csalódásaiért az irodalom terén keresett kárpótlást.

Az októberi diplomát, mely az ő általa ostromlott centralisatiót megszünteti, ugy tekintette, mint a saját eszméihez való közeledést. Ez új politikai viszonyok között tehát újra fellépett, mint a cseheknek egyhangúlag elismert vezére. Veje, dr. Rieger László, oldala mellett küzdött, Braunerrel és Havlicsekkal együtt. Azonban ismét eredménytelenül. A februári pátens épen nem kedvezett a csehek foederalistikus eszméinek; azért Palaczky azt tanácsolta honfitársainak, hogy ne jelenjenek meg az 1861-ben ujonnan összehívott birodalmi gyűlésen. De mivel sokan eltérő nézetben voltak, s kiváló súlyt fektettek arra, hogy e tárgyban szakadás ne történjék a csehek között, abban történt a megállapodás, hogy hát menjenek legalább meggyőződni a felől, lehetne-e jóténni azt, a mit Schmerling miniszter elrontott. Palaczky a császár által az osztrák felső ház tagjává neveztetett ki. Ily minőségben szólalt fel a felirati vita alkalmával Schmerlingnek azon hires beszéde ellen, melyben a magyar nemzetet a Deák-féle második feliratban foglalt férfias határozottságáért szidalmazta s melyben az alkotmány-eljárás theoriáját fejtegette.

Palaczkynak e beszéde két szempontból nevezetes. Először azért, mert határozottan kárhoztatja Schmerlingnek a magyarok iránti szeretetlen és kiméretlen szavait; másodsor, mert ettől számítható nagyobb mérvű elkeseredése Ausztria ellen, és hajlama Oroszország iránt. Ugyanis a vita folyamában, aug. 27-kén fejtegetvén a maga ismeretes álláspontját, kárhoztatni kezdte a kormány germanizáló eljárását. Kijelentette, hogy a csehek nem bizhatnak oly parlamentben, melyben a német többség elnyomja a kisebb nemzetiségeket. Itt az elnök, hg. Auersperg figyelmezteti, hogy maradjon a tárgynál. Palaczky azt hiszi, hogy a dologhoz szól, s midőn az elnök ismétli, hogy

eltér a napirendtől, — Palaczký sértett önérzettel mondá: »tehát hallgatnom kell« és leült. Bizonytalan időre szabadságot kérvén, Bécsből eltávozott és soha többé nem jelent meg az osztrák urak-házában.

Későbbi nyilatkozatai azt bizonyítják, hogy ezentúl nem bízott többé az osztrákokban. Nemzete érdekeinek megvédésért itt tovább nem remélhetvén, *Oroszország felé* kezdett hajlani. Midőn 1863-ban kitört a lengyel mozgalom, és a cseh nép látható rokonszenvet tanúsított e mozgalom vezetői iránt, Palaczký azt mondá, hogy e rokonszenv árt a csehek ügyének Pétervárott. A szlávság üdvét csak az orosz czárban keresi. Nem hiszi, hogy a lengyelek győzzenek, de ha ez megtörténnék, az a cseheknek legnagyobb szerencsétlensége lenne!

Ime hová juttatta Palaczkýt az ő elkeseredése! Ő, a ki 1848-ban cseh nemzeti szempontból határozott híve volt az osztrák összbírodalom eszméjének, most Pétervárott keresi a csehek üdvét! Ő, ki irtózott a frankfurti gyűléstől, mert ő cseh és nem német, most Pétervárra utazik az orosz birodalom évezredes fennállásának ünneplésére! Ez az, a miért sokan méltán kárhoztatták, a miért következetlen politikusnak rossz hirébe keveredett. Ez az, a miért őt gr. Dürckheim osztr. képviselő — megnevezés nélkül ugyan — egy országos ülésben (1868. nov. 6.) a »cseh nép ámitójának« és »nyilvános hazaárulónak« nevezte.

Az 1863—1866. évek erős próbára tették a hazafiak türelmét. A birodalom politikája oly veszélyes irányba tereltetett, mely érzékeny csorbát ejtett a birodalom nagyhatalmi állásán és tekintélyén. A fejedelem, szive sugalmát követve, elbocsátá rossz tanácsadóit, és az elidegenített nemzetek bizalmának és javának előmozdítására országgyűlést hívott össze 1865 végén. Ujra a közjogi kérdés megoldása jött előtérbe. Hazánkban Deák Ferencz a dualismus alapján oldotta azt meg; Csehországban Palaczký ismét a foederalismust ajánlotta, mint egyedül lehetséges tant. »Azon nap — mondja az *osztrák állameszméről* irt művében ¹⁾, melyen a dualismus proklamál-

¹⁾ Megjelent előbb cseh nyelven a »Národ«-ban »*Idea Statu Rakuského*« czímmel; utóbb német nyelven külön röpirat gyanánt »*Oesterreichs Staatsidee von Dr. Franz Palacky, Prag, 1866.*« czímmel.

tatik, ellenállhatlan természeti sükségnél fogva a panszlavismus születés napja leszen, és pedig a legkedvezőtlenebb alakban. . . Mi szlávok fájdalommal, de félelem nélkül nézünk eléje. Mi léteztünk még Ausztria létezése előtt, és létezni fogunk ennek utána is. Az nem lehet, hogy a birodalomban csak a *német* és a *magyar* nemzet uralkodhassék, a többi pedig azok szolgája legyen«.

A magyarokat figyelmezteti azon nagy szolgálatokra, melyeket nekik a csehek tettek a XVII-ik század folyamán, midőn a török háborúk folytak; felhossa, hogy akkor még nem voltak elnyomva hazánkban a nemzetiségek, mivel latin volt a hivatalos nyelv.

Kiváló érdeklél bír Palaczkynak ezen politikai művében az, hogy a nyelv kérdésében meggyőzve vallja magát b. Eötvös Józsefnek azon eszméi által, melyeket a nemzetiségek történelmi-politikai egyéniségéről kifejtett. A magyarosítást azonban itt is kárhoztatja. Nem mellőzhetem azon érdekes szavait, melyekben a magyarság létért való küzdelmének okait fejtegeti.

»Én — ugymond — nem vagyok, s nem is voltam soha a magyarok ellensége; fiatal koromban baráti viszonyban éltem velök; . . . ismerem azon mélyebb okokat is, melyek őket nemzetiségök érdekében túlkövetelőkké teszik és az ő magokviseletét, ha nem is igazolják, legalább érthetővé teszik. Ők fájdalmasan érzik az európai népek közötti elszigeteltségöket. Mióta a híres Herder megjósolta nekik, hogy idővel az európai népek tengerében fognak elveszni; és mióta II. József ez időt meg akarta rövidíteni; azóta új életre ébredtek, s természeti erélyüknél fogva minden lehető segédeszközt megragadnak arra, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsák magoktól. E mellett ingerelték őket a statisztikusok adatai is, melyek szerint a magyar házasságok terméketlenebbek, mint a szláv és oláh házasságok, s hogy ennél fogva nemzetök fogy, míg a többieké növekszik. »Mindezeknél fogva, mondja folytatólag P. — mintegy öntudatlanul fejlett ki bennök a törekvés más nemzetiségek fölemésztésére, megsemmisítésére, hogy ök magok meg ne semmisüljenek. Pedig ha sikerülne is nekik a tótokat megmagyarosítani, még akkor is gyengébbek lennének a többiek-

nél, melyek majd őket fogják felfalni. A gyenge ne hatalmasodjék, hanem szövetkezzék azzal, a mi a földön legerősebb — a joggal és igazsággal, mely, ha néha elnyomatik is, de előbb-utóbb kivívja magát.«

E sorok is bizonyítják, mily ügyesen tudta Palaczky összekötni saját eszméit a magasabb szempontok hatásos okai-
val; milyen nagy figyelemmel vizsgálta ő azon nemzet szívós-
ságának természetes okait, melyet az ő álmainak valósításában
a legfőbb akadálnak ismert. Nyugodtabb perceiben dicsé-
rettel is tudott nyilatkozni a magyar szellem életrealitásá-
ról; sőt, midőn a foederalistikus alapon tervelt nemzetiségi
autonomiáról beszélt, a magyar alkotmányt *példányszerűnek*
és lényegében a csehek által is elfogadhatónak nyilvánította.
»A magyar institutiók, úgymond, magokban véve oly egészsé-
gesek és életrealók, hogy azokat más országokban is ápolni
kellene. Magokban foglalják ezek életképes csiráját a valódi
tartományi autonomiának, mely nélkül sem politikai, sem pol-
gári szabadság nem tarthat soká; magokban foglalják együt-
tal a reformképességet is, mely nélkül minden emberi intéz-
ménynek elsatnyulnia és pusztulnia kell. Különösen a válas-
tási alapon nyugvó megyék bizonyultak be az autonom
szervezet valódi palládiumának. Ebből lehet megmagyarázni
a magyarnak régi alkotmányához való ragaszkodását és az
annak védelmében kifejtett erélyességét is. A magyar nem
élhet, nem lehet boldog a bürokratia alatt. E részben külön-
bözik leginkább valamennyi más európai nemzetektől, például
a francziáktól is, kik hivatalnokok és rendőrök tanácsa és
segélye nélkül alig moczcznak. Nem inkább követendő-e a
magyarok példája, mint a francziáké?«

Valóban nagy kár, hogy Palaczky, a magyar nemzet
életrealitásának elismerése mellett, a kétségen kívül előfor-
dult egyes hibák és visszaélések által, 1848-ban oly messzire
ragadtatta magát a magyarság elleni buzgalmában. Alig lehet
érteni, hogy ő, ki tanulmányainál fogva mélyebben pillantott
be a nemzet életébe, a bécsi absolut kormány által annyiszor
jégre vitethette magát. A következmények megmutatták, hogy
a magyarok ellen felzúdított nemzetiségek, csak a divide et
vinces-féle elv alkalmazásának eszközei valának, és hogy a

vihar lecsendesedtével reájok is csak azon éjszakája borult az absolutismusnak, mely germanisáló erőszakosságaival sokkal inkább veszélyeztette az egyes nemzetiségek életét, mint a magyar alkotmány szelid és méltányos követelése.

Hogy a multnak eseményei kiábrándították-e azokat, kik az állítólagos magyar zsarnokság elől, az osztrák absolut hatalom védszárnyai alá menekültek, azt a jövő fogja megmutatni. Mi bizunk a történelem oktató erejében, a méltányosság és igazság diadalában.

Palaczký, mint láttuk, kiábrándult egykori nézeteinek nagy részéből. Minthogy reményei nem teljesedtek; minthogy az ő foederalistikus államszervezete helyett, a dualismus lett életbeléptetve, visszavonult végképen a politikai pályától. Politikai hivei is csak a legujabb időben (tavały) szakítottak ellenállási politikájokkal, újra megjelenvén a birodalmi gyűlésen, hogy a többi népekkel egyesülten mozdíthassák elő országuk javát.

Ime, ilyen nagy és messzeható befolyása volt Palaczký működésének.

E befolyás titka az ő egyéniségének kiváló tulajdonaiban és jellemvonásaiban keresendő. Ő nem valamely előkelő család palotájában született; családi összeköttetésekre nem támaszkodhatott. A mi őt Csehország legnagyobb férfiai közé emelte, az az ő eszének fénye, nemzeti érzelmeinek melegsége és akaraterejének ruganyossága volt. Küzdelmeiben nem rendelkezett oly eszközökkel, minőkkel a hatalmasok szokták eszméiket érvényesíteni. Az ő fegyvere a toll és a szó, az ő pajzsa a hazafias jellem, mely előtt ellenfelei is tisztelettel hajoltak meg. Ő szellemi eszközökkel hajtotta végre a cseh nép ujjaszületésének és megifjodásának munkáját. Ő a csehnek maga egy akadémiája volt, nyelvbúvárjok, irodalomtörténészek, forráskutatójok, gyűjtőjök és történetírójok; tudományos egyletek és folyóiratok alapítója, szerkesztője, és a szláv népfajnak képviselője a politikában. A történetírás terén oly időben tünt fel, midőn Németországban Schlosserrel és Rankével, Franciaországban pedig Thierssel és Guizottal

új történelmi bűvárlás kezdődött; a politika terén pedig oly időben, midőn világszerte forrongtak a nemzetek milliói — a nemzetiségi eszméknek megvalósítása körül. Senki sem volt ez eszmék által jobban elragadtatva, mint Palaczky; és senki nem küzdött azok mellett oly melegen és kitartóan, mint ő. A cseh nép atyjakép tisztelte; arczképével diszítette hajléka falát a legszegényebb cseh hazafi is; az ő szava volt a jelszó, melyre százezrek szive és keze megmozdult. Honfiaknak és idegeneknek, egyeseknek és egyesületeknek, közpolgároknak és fejedelmeknek elismerése mint gyógyító balszam hatott azon sebeire, melyeket a küzdelem folytában kapott. Több mint ezer város választotta meg díszpolgárául; a prágai egyetem jogtudományi fakultása tiszteletbeli tudorrá tette; a jénai egyetem háromszázados ünnepe alkalmával, emléktáblával jelölték meg azt a házat, melyben egykor mint tanuló lakott; 1861-ben az osztrák urakházának tagjává neveztetett ki; 1862-ben tisztelői emlékpénzt verettek emlékére; ugyanekkor lett a Sz. Wladimir orosz-rend — 1866-ban pedig az osztrák vaskorona-rend vitézév. Mindezen kitüntetések között kiváló érdekléssel bir a számtalan hazai és külföldi tudományos társaság tagjai közé való megválasztatása. A magyar t. Akadémia a legelsők között még 1835-ben nyújtotta neki az elismerés koszorúját; jeléül annak, hogy a tudományt — elvontan minden politikai színezettől — idegen nemzet fiában is méltányolni tudja.

Csehország történelme nem egyszer jött szoros összeköttetésbe hazánk történelmével. Voltak századok, midőn e két nemzet erősen befolyt egymás sorsára, s királyai fényes szerepet játszottak Európában. Természetes tehát, hogy azon korokra nézve a cseh emlékirók a mi történetírásunknak is forrásait képezik; és hogy Palaczky, midőn a XV-ik század történelmi adatait gyűjtötte, egyúttal a Hunyadiak korára is megbecsülhetlen adatokat szolgáltatathatott gr. Teleki Józsefnek, a kivel sűrű levelezésben állott. Így tett szolgálatot Palaczky a magyar történettudománynak is.

Az Akadémia hálás volt e szolgálatokért, mert őt külföldi tagjául választotta; és elismerésének tanúbizonyságát adja most is, midőn ez órát emlékének szenteli.

A megpróbáltatás nehéz napjaiban Palaczky nem volt a mi barátunk; politikai eszméi ellentétben állottak hazánk szent aspirációival: de ez nem akadályoz bennünket abban, hogy hiven tüntessük fel őt annak, a mi volt, t. i.: példányképe a fáradhatatlan munkásságnak, buzgó keresője az igazságnak, rajongó védője a cseh nemzetiségnek, és fölkent bajnoka a tudománynak.
